

הדיון הראשון על ארץ-ישראל בוועדת-המאנדטים של חברה-לאומים*

באמצע 1925 עמדה להסתיים תקופת כהונתו של הרברט סמואל כנציב העליון בארץ-ישראל. לקראת מועד זה פתחו מנהיגי הישוב במערכה ציבורית ומדינית להארכת תקופת כהונתו. בשעה מאוחרת זו נזכרו לפתע ראשי הישוב, ביניהם גם כאלה שבעבר נמנו עם משמיציו, במידותיו התרומיות של הנציב ובחשיבות, הנודעת ברכים, לכהונתו של יהודי בראש השלטון בארץ-ישראל; הם פנו לאכסקוטיבה הציונית בלונדון כדי שתפעיל את קשריה עם ממשלת בריטניה, למען הארכת כהונתו של סמואל.¹ תגובת האכסקוטיבה, ובמיוחד תגובתו של וייצמן, היתה מסויגת מאוד. הללו, שלא פעם יצאו להגנתו של סמואל וריסנו התבטאויות קיצוניות נגדו, לא עודדו את הפעילות של ראשי הישוב שדעכה מאליה.² התגובה הצוננת של האכסקוטיבה בלונדון נבעה, קודם כל, מהידיעה שההכרעה בלונדון כבר נפלה ואין לשנותה, אך גם, והדבר נכון במיוחד לגבי וייצמן,³ בגלל אכזבה מעמדתו ומהתנהגותו של הרברט סמואל בעת הדיון הראשון על ארץ-ישראל בוועדת-המאנדטים של חברה-לאומים.

על-פי סעיף 22 מספר-הברית של חברה-לאומים הוטל על "בעל המאנדט להגיש למועצה [של חברה-לאומים] דין-וחשבון שנתי על הארץ שהופקדה לאפיטרופסותו [...] ועדה מתמדת תקבל ותבחן את הדינים-וחשבונות השנתיים של בעלי-המאנדטים ותיעץ את המועצה בכל העניינים הנוגעים לקיום המאנדטים."⁴ אולם חלפו ארבע שנים מיום שכוון משטר אזרחי

- * תודתי נתונה לעמיתי לשעבר במערכת כתבי וייצמן, הנרי וסרמן, שהפנה את תשומת לבי לאופי הייחודי של פרשה זו.
1. מ. עליאש אל ח. וייצמן, 15.11.1924, גנוך וייצמן, רחובות (להלן ג"ו); מכתב חוזר של הוועד-הלאומי, 4.3.1925, ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ) Z4/1321.
 2. ראה וייצמן אל ל. שטיין, 21.2.1925, ג"ו.
 3. וייצמן אל מ. עליאש, 27.11.1924, ג"ו.
 4. נוסח הסעיף בספרו של ד. יוסף, השלטון הבריטי בארץ-ישראל - פרשת כשלוננו של משטר, ירושלים תש"ח, עמ' 276.

בארץ-ישראל ועד שהונחה סוגיית השליטה הבריטית בארץ-ישראל על שולחן חברה-לאומים לדיון מוקדם, ורק באוקטובר 1924 נערך דיון של ממש על ארץ-ישראל. העיכוב נבע מסיבות פורמליות: אמנם המאנדט על ארץ-ישראל הופקד בידיה של בריטניה עוד בוועידת סאן-רמו, באפריל 1920, אך רק ביולי 1922 אישרה מועצת חברה-לאומים את האקט הזה; ועדת-המאנדטים היתה מנועה מלדון במאנדט הארצישראלי עד ספטמבר 1923, תאריך אשרורו הסופי של המאנדט.

בסוף יוני ובתחילת יולי 1924 נערך בוועדת-המאנדטים דיון מוקדם על ארץ-ישראל. ממשלת בריטניה יוצגה על-ידי שני פקידים של משרד המושבות – אורמסבייגור⁵ וקית-רואץ',⁶ שמסרו דיווח קצר וענו על שאלות חברי הוועדה.⁷ מפאת סדר-היום העמוס של הוועדה הוחלט לדחות את הדיון למושב הסתיו, והוועדה הביעה משאלה שבדיון הקרוב תיוצג בריטניה על-ידי הנציב העליון, הרברט סמואל.⁸ במשרד המושבות הוחלט להיענות למשאלה זו,⁹ אמנם הוועדה ציינה, שהמטרה היא יצירת מגע בלתי-אמצעי עם מושלי כל הטריטוריות המאנדטוריות, אולם מאחר שעד אז, וגם אחרי הדיון הארצישראלי, יוצגו הטריטוריות המאנדטוריות בדרך כלל על-ידי פקידים בכירים ולא על-ידי המושלים, נראה שגם ועדת-המאנדטים וגם ממשלת בריטניה ייחסו חשיבות מיוחדת לדיון הקרוב.

הבריטים לא עשו הכנות מיוחדות לדיון במושב הסתיו. במקום להכין דיון-וחשבון מיוחד, הסתפקו במשלוח הדו"חות השנתיים של ממשלת ארץ-ישראל החל מ-1920, שלא נועדו במקורם לחברה-לאומים דווקא, יחד עם כל הפרסומים הרשמיים הנוגעים לארץ-ישראל. אלה לוו במכתב הסבר קצר. כמו כן היה מונח לפני ממשלת בריטניה שאלון מטעם ועדת-המאנדטים. השאלון הוכן בקפידה והתיחס לסעיפי המאנדט, אחד לאחד, בבקשו מידע על ביצוע תנאי המאנדט. הבריטים הסתפקו בתשובות לאקוניות, כשהם מפנים את השואל למקומות המתאימים בפרסומים הרשמיים.¹⁰ כל אלה, ונוכחותו

5. אורמסבייגור, קצין מדיני נספח לוועד-הצירים, 1918; נציג בריטניה בוועדת-המאנדטים, 1921-1922.

6. א. קית-רואץ', פקיד בכיר במזכירות הראשית בארץ-ישראל; ב-1924 הושאל למשרד-המושבות בלונדון.

7. Permanent Mandates Commission: *Minutes of the Fourth Session etc.* Geneva 1924 (P.M.C. IV [or V] Session: להלן: pp. 87-90)

8. שם, עמ' 90.

9. ג'ון שקבורו אל שר-המושבות, 21.7.1924, P.R.O., C.O. 733/78/33771

10. ראה תעודות אלה ב-P.R.O., C.O. 733/86/26700

האישית של הרברט סמואל, נראו לבריטים כעונים לצרכי הדיון בוועדת-המאנדטים.

הדיון הארצישראלי בוועדת-המאנדטים העניק שוב הזדמנות לערבים לפתוח במערכה מדינית, לאחר הפוגה יחסית שנמשכה כל שנת 1924. חבר-הלאומים היה זירה אידיאלית לערבים. ראשית, היתה להם כבר מסורת של עשיית שימוש בחבר-הלאומים להעלאת טענותיהם. בעת ביקורו של צ'רצ'יל (אז שר-המושבות) בארץ-ישראל ב-1921, הוגש לו תזכיר שכולו קובלנות. התזכיר נשלח במקביל אל חבר-הלאומים וקבלתו אושרה כדיון.¹¹ ב-1922 שיגר הוועד-הפועל של הקונגרס הערבי הפלשתינאי הרביעי תזכיר ארוך רצוף קבילות על ממשלת המאנדט, אל מועצת חבר-הלאומים.¹² שנית, הטענה המרכזית של הערבים, שחזרה ונשנתה מראשית ימי השלטון הבריטי, היתה שהמאנדט על ארץ-ישראל סותר את רוחו ולשונו של סעיף 22 של ספר-הברית של חבר-הלאומים, שעניינו – חובת בעל-המאנדט להיענות למשאלות רוב האוכלוסיה בארץ הנתונה לפיקוחו; ועדת-המאנדטים של חבר-הלאומים נראתה להם כמקום המתאים ביותר להשמעת טענה זו.

לקראת הדיון בסתיו 1924 הכינו הערבים תזכיר,¹³ שתחילתו בשורה של טענות כנגד מדיניות הממשל בתחומי העליה והמדיניות הקרקעית והכספית, שכל-כולה מיועדת לדיכוי הרוב הערבי, בכוונה לטפח את הבית הלאומי היהודי, וסיומו בדרישה לכונן בארץ-ישראל "ממשלה קונסטיטוציונית לאומית, שבה ייוצגו שתי הקהילות, הערבית והיהודית, באופן יחסי למספרן, לפני יישום המדיניות הציונית."¹⁴ הרברט סמואל, שכונה "הציוני המושבע",¹⁵ רגז מאוד על הסילופים העובדתיים שבתזכיר, אך ראה חובה לעצמו להעבירו ללונדון, כדי שיוגש לוועדת-המאנדטים.¹⁶ הדיון שנערך בלונדון בעניין התזכיר חשף הבדלי גישות מעניינים בין משרד-המושבות למשרד-החוץ. שני המשרדים היו מודעים לאי-דיוקים ולליקויים של התזכיר

11. ראה התכתבות, ארכיון הוועד-הפועל הערבי, גנוך המדינה (להלן: גה"ד) 65/1026.

12. שם, 1922, לא ידוע אם התזכיר התקבל על-ידי חבר-הלאומים.

13. *Report on the State of Palestine [...] Submitted to the Mandates Commission [...] through H.E. the High Commissioner for Palestine by the Executive Committee of the Palestine Arab Congress*, 6.10.1924, גה"ד, ארכיון הוועד-הפועל הערבי, 65/3357. התזכיר הודפס גם ב-P.M.C., V Session, pp. 166-173.

14. P.M.C., V Session, p. 173.

15. שם, עמ' 167.

16. ראה מכתבו אל המזכיר הראשי, 10.10.1924, גה"ד 2/174.

הערבי, אולם בעוד שמשרד־המושבות קיבל את דעתו של סמואל, שהדבר משקף את חולשתן הבסיסית של הטענות הערביות, הרי משרד־החוץ ייחס את הדבר לחוסר־כשרונם של הערבים להציג בצורה משכנעת את טענותיהם, הצודקות כשלעצמן.¹⁷ לאחר התיעצות בין שני המשרדים, הוחלט להעביר את התזכיר למזכירות חבר־הלאומים, ובתוך כך להסביר ש"ממשלת הוד מלכותו אינה אחראית בשום צורה לתוכנו."¹⁸

ההסתדרות הציונית הכינה גם כן תזכיר לחבר־הלאומים, אך אופיו היה שונה והוא הוגש לוועדת־המאנדטים בדרך שונה.

המדיניות, שהיתה מקובלת אז באכסקוטיבה הציונית בלונדון, גרסה הנמכת הפרופיל המדיני של ההסתדרות הציונית והתרכזות בעבודה קונסטרוקטיבית בארץ־ישראל. בייסודה של מדיניות זו היתה ההנחה, שתנאי המאנדט והיחסים עם בריטניה נוחים לציונים ומאפשרים להתפנות לבנין הארץ. בהתאם לכך נמנע וייצמן – שהיה הנציג הבולט ביותר של מגמה זו וניהל למעשה את המדיניות הציונית באותה עת – ממתקפות מדיניות, ובאותם משברים שנתגלעו ביחסים עם שלטונות המאנדט, פעל להרגעת האווירה ולמניעת עימות עם הבריטים.¹⁹

ב־27 ביוני 1924 הודיע וייצמן לאכסקוטיבה הציונית כי בקרוב צפוי דיון על ארץ־ישראל בחבר־הלאומים, והציע להכין תזכיר, בשלוש השפות הרשמיות של ארץ־ישראל, שיוגש לוועדת־המאנדטים מטעם הסוכנות היהודית. מלאכת חיבור התזכיר הוטלה על חבר האכסקוטיבה לואי ליפסקי ועל צוות עוזרים מהמשרד בלונדון.²⁰ איש לא חשב להתיעץ או להסתייע בהנהלה הציונית היושבת בארץ־ישראל. לנוכח ההזגשה על שלוש השפות הרשמיות ולפי הרכבו של צוות הפקידים שהועסקו בחיבור התזכיר – כמעט כולם אנשי תעמולה והסברה²¹ – נראה שהכוונה היתה להוציא חיבור שעיקרו

17. התכתבות ותרשומות: P.R.O., C.O. 733/74/49442; F.O.371/10106/E10916

18. ד.א. אוסבורן אל א. דראמונד. P.R.O., F.O. 371/10106/E9149

19. ראה התנהגותו במשברים האחרונים סביב פרשת הקמת הסוכנות הערבית ורעיון כינון הפדרציה הערבית בראשותו של המלך חוסיין. באותם שני משברים מצא עצמו וייצמן לעיתים יחד עם ממשלת בריטניה כנגד חוגים בתוך ההנהגה הציונית שלחצו לפעולה תקיפה (ראה, *The Letters and Papers of Chaim Weizmann, Series A, Letters, Vol XII, Jerusalem 1977, passim*)

20. דר"ח מישיבת האכסקוטיבה, אצ"מ 24/302/11.

21. לתפקיד מוננו: ויקטור יעקובסון והאנס כהן – ממחלקת התעמולה של קרן היסוד; רוברט ג'לטש, שהוועק מקרוב ללונדון משולחן המערכת של ה"יודישה רונדשאו", כדי לסייע בהסברה ציונית בקרב חוגים לא ציוניים; ליאונרד שטיין, המזכיר המדיני של האכסקוטיבה; מ. ד. אידר.

עניינים של נוהל והסברה, ולא להשתמש בהזדמנות זו כדי לעורר בעיות התלויות ועומדות בין ההסתדרות הציונית והממשלה בלונדון. שונה היתה דעתו של הקולונל קיש, ראש המחלקה המדינית של ההנהלה הציונית בארץ-ישראל. בעת ביקור בלונדון, בראשית ספטמבר, הציע קיש לאכסקוטיבה, שההסתדרות הציונית, לבד מהגשת התזכיר, תתבע מוועדת-המאנדטים את הזכות להופיע ולטעון לפני הוועדה בשם הסוכנות היהודית. יהיה זה צעד בעל אופי מדיני, שידגיש את המעמד המיוחד של הסוכנות היהודית כפי שנקבע בנוסח המאנדט. הצעתו של קיש התקבלה (בכפפות לאישורו של וייצמן, שהיה אז מחוץ לבריטניה), אם כי לחברי האכסקוטיבה, וגם לקיש, היה ברור שאין לה כל סיכוי להתקבל על דעת הוועדה.²² באותה ישיבה דנה האכסקוטיבה גם בטיוטה ראשונה של התזכיר לוועדת-המאנדטים, והוצע לכלול בו, בנוסף לסיפור הישגיה של ההסתדרות הציונית בעבר, גם דברי ביקורת, מנוסחים בלשון מתונה, על מעשיו ומחדליו של השלטון הבריטי בארץ-ישראל, המפריעים לעבודת הציונים.

התזכיר הציוני הושלם באוקטובר 1924. היתה זו תעודה ארוכה, מנוסחת בקפידה ומודפסת בהידור באנגלית, צרפתית ועברית.²³ על התרגום הערבי ויתרו, מן הסתם לא נמצא מתרגם מתאים; התרגום העברי נערך על-ידי צעיר ארצישראלי ששהה אז בלונדון לצורך לימודים – משה שרתוק. היה בתזכיר חלק מדיני כללי – סקירת תולדותיה של ההסתדרות הציונית ומטרותיה המדיניות, וחלק ארצישראלי – פרשת ההישגים של ההסתדרות הציונית והישוב היהודי בארץ-ישראל. החלק המדיני היה טבוע בחותם אישיותו של ל. שטיין – המזכיר המדיני של האכסקוטיבה. שטיין, שהאמין ללא סייג בזהות האינטרסים בין בריטניה והציונות, סיכל את כל הנסיונות לשוות לתזכיר צביון ביקורתי או מתריס.²⁴ מכלל זה חרג הפרק שדן בהרחבת הסוכנות היהודית. בעיה זו הטרידה אז הרבה את העולם היהודי והציוני ובתזכיר הוקדש לה פרק בעל נימה אפולוגטית במקצת.²⁵ מאמץ זה היה מיותר, כי גם

22. דו"ח מישיבת האכסקוטיבה, 3.9.1924, אצ"מ Z4/302/11.

23. *The Establishment in Palestine of the Jewish National Home; Memorandum Submitted by the Zionist Organisation [...] for the Information of the Permanent Mandates Commission*, London, October 1924

24. מכתבו אל האכסקוטיבה בלונדון, 9.10.1924, אצ"מ Z4/1781. מי שדרש לשוות נימה ביקורתית לתזכיר היה בעיקר מ.ד. אידר, שעמד בראש ועד-הצירים בארץ-ישראל בתקופה הקשה של 1920-1922, והשקפתיו המדיניות היו שונות באופן קוטבי מהשקפתו של שטיין.

25. הע' 23, שם, עמ' 5-6.

ממשלת בריטניה וגם ועדת-המאנדטים לא גילו ענין בבעיה זו, ובדיון בוועדת-המאנדטים בז'נבה לא הוזכר הנושא כמעט.²⁶ ענין זה ממחיש היטב עד מה החטיא התזכיר את מטרתו ומה מעט ידעו באכסוקטיבה בלונדון על הלך-הרוחות בוועדת-המאנדטים בז'נבה.

ואכן, ההסתדרות הציונית הזניחה את ז'נבה. איש הקשר שלה – צבי אברסון – היה עסוק מרבית זמנו בייצוג האינטרסים של ועד המשלחות היהודיות, שטיפל בעניינים של זכויות היהודים בגולה. אמנם הוא שלח דו"חות סדירים, יחד עם כל הניירות הרשמיים של חברה-לאומים, אך לא קיים מגעים עם אנשי ועדת-המאנדטים ומוזכרות החבר. בדרג הלא-רשמי אכן התקיימו מגעים ישירים בין המנהיגים הציוניים לבין כמה מאנשי חברה-הלאומים וקשרים אישיים טובים במיוחד נרקמו עם ויליאם רפארד, מנהל מחלקת המאנדטים של החבר, ועם פרדריק לוגארד, נציג בריטניה בוועדת-המאנדטים. אולם לא היה די בכל אלה כדי ליצור קשר של ממש בז'נבה. קיש, שביקר בז'נבה זמן קצר לפני הדיון על המאנדט הארצישראלי, הודאג במיוחד ממעמדה של הציונות שם – ומן התעמולה האנטי-ציונית הממושכת, המסתייעת באנטי-ציונים שאינם ערבים. כתרופה הציע להקים שם נציגות ציונית של ממש.²⁷ וייצמן, ששהה בז'נבה בעת הדיון, עמד גם הוא על ההזנחה שגילו הציונים בפעילות כלפי מוסדות חברה-לאומים, שבלטה על רקע הנוכחות הערבית והקאתולית.²⁸

עד כמה היתה לונדון מנותקת מז'נבה מלמדת פרשת התזכיר הציוני. התזכיר הוגש ישירות למוזכרות חברה-הלאומים, סמוך למועד הדיון הארצישראלי,²⁹ ללא ספק מתוך כוונה מדינית – להדגיש את המעמד המיוחד של הסוכנות היהודית על-פי כתב המאנדט. אולם ספק אם ההסתדרות הציונית היתה הולכת בדרך זו, אילו הכירה את הנוהל של הגשת תזכירים לחברה-הלאומים. שתי צורות היו לנוהל זה: פטיציה מאת קבוצה מוגדרת של תושבי הארץ המאנדטורית, באמצעות מושל הארץ (התזכיר הערבי הוגש בדרך זו), או על-ידי פנייה של גוף מעונן מחוץ לארץ המאנדטורית, אל חברה-הלאומים, אך פנייה שתוגש לפחות חצי שנה לפני מועד הדיון, כדי שיהיה סיפק בידי הוועדה לקבל הערות וחוות-דעת של המעצמה

26. עובדה זו לא הפריעה לווייצמן לכתוב ללואיס מארשל, המועמד החשוב ביותר בין היהודים להרחבת הסוכנות היהודית, ש"וועדת-המנדטים המתמדת [...] שמה דגש מיוחד בנושא הסוכנות היהודית." מכתב אל מארשל, 8.11.1924, ג"ו.

27. יומן קיש, 24.9.1924, אצ"מ IX Z4/1445.

28. וייצמן אל ע. ניומן ומ. רותנברג, 9.11.1924, ג"ו.

29. ל. ליפסקי אל ו. רפארד, 15.10.1924, אצ"מ Z4/1781.

המאנדטורית.³⁰ התזכיר הציוני, לפי אופיו, היה שייך לסוג השני, אך הוגש סמוך מאוד למועד כינוס ועדת-המאנדטים וללא חוות-הדעת של בריטניה. לאחר דיון נוהלי קצר החליטה הוועדה לקבל לתשומת לבה רק את התזכיר הערבי, שהוגש כדין.³¹ בצר לה, פנתה ההסתדרות הציונית אל משרד-המושבות, אך זה השיב שבשלב זה אין ביכולתו לסייע, וכי בעתיד על ההסתדרות הציונית להגיש את תזכירה כדין.³²

ייצוגה של ההסתדרות הציונית בז'נבה נמצא לוקה בחסר. התזכיר לא התקבל (אף כי הופץ באורח בלתי-רשמי בין חברי ועדת-המאנדטים); מהרעיון לדרוש ייצוג מיוחד ליד ועדת-המאנדטים לא יצא דבר; וייצמן ניסה להשתמש בקשריו עם פרדריק לוגארד כדי להתקבל על-ידי הוועדה, אך ללא הועיל.³³ הוא הסתפק במגעים בלתי-רשמיים עם חברי הוועדה, מגעים שהיו, לדבריו, טובים,³⁴ אך לא מצויים בידינו פרטים בקשר לזה.

המושב החמישי, המיוחד, של ועדת-המאנדטים התכנס בז'נבה בסוף אוקטובר וראשית נובמבר 1924 ויוחד בחלקו הגדול למאנדט ארץ-ישראל. ועדת-המאנדטים היתה גוף שמנה כעשרה חברים, חלקם נציגי מדינות מאנדטוריות וחלקם נציגי מדינות לא קולוניאליות. לענייננו חשובים במיוחד שני אנשים: יושב-ראש הוועדה, נציג איטליה, המרקוזי תיאודולי, ונציג בריטניה, סר פרדריק לוגארד. תיאודולי, קתולי אדוק, שהיה קשור בקשרי נישואים עם משפחת סורסוק הלבנונית, שאפילו הרברט סמואל הזהיר בלשונו, הגדיר אותו כ"עוין לפרקים";³⁵ ואילו וייצמן ראה בו ראש וראשון לאויבי הציונות בז'נבה.³⁶ הנציג הבריטי איכזב מהבחינה הציונית; סר פרדריק לוגארד היה בעבר פקיד קולוניאלי שצבר נסיון רב, והיה אחד ממניחי היסוד האידיאולוגים של שיטת המאנדטים. יחסיו עם הציונים היו טובים,³⁷ אך בדיון בז'נבה נגרר אחרי הלך-הרוח הכללי של הוועדה ולעיתים קרובות הביך בשאלותיו אף את הרברט סמואל.

30. ה. קאמינגס אל ל. שטיין, 20.2.1925, שם.

31. P.M.C., V Session, p. 47.

32. דיון במשרד-המושבות, אוקטובר-נובמבר 1924, P.R.O., C.O. 733/84/48754, משקל מכריע להחלטה לא לפעול למען קבלת התזכיר הציוני היתה לעמדתו של הרברט סמואל, שעמד על כך שכל הפניות לחברת-הלאומים ייעשו באמצעות הנציב העליון.

33. ל. שטיין אל פ. קיש, 7.11.1924, אצ"מ S25/644.

34. מכתבו אל מוריס רותנברג ועמנואל ניומן, 9.11.1924, ג"ו.

35. סמואל אל ג'. שקבורו, 1.11.1924, P.R.O., C.O. 733/86/51857.

36. וייצמן אל מ. רותנברג וע. ניומן, 9.11.1924, ג"ו.

37. לפרשת יחסיו עם וייצמן ראה: Ch. Weizmann, *Trial and Error*, New York 1949, pp. 377-8.

הדיון נפתח בסקירה כללית של הרברט סמואל, שהתרכז בעיקר בכשלונה של האדמיניסטרציה הבריטית לכונון מוסדות של שלטון עצמי בארץ-ישראל, וכן בתשובה לטענות שהועלו בתזכיר הערבי.³⁸ לאחר סקירה זו, שעוקצה הופנה בעיקר כלפי הערבים, באה חקירה ממושכת על-ידי חברי ועדת-המאנדטים, שלא היתה חסרה נימה עוינת וקנטור-מה כלפי הציונות:³⁹ מהי המטרה הסופית של הציונות בארץ-ישראל? מהי משמעות הדרישה שארץ-ישראל צריכה להיות יהודית כשם שאנגליה אנגלית? האם ההסתדרות הציונית מייצגת את כל יהודי העולם? מדוע מורגנתאו אנטי-ציוני? מדוע קיים בכריטניה ארגון המנהל תעמולה אנטי-ציונית? מדוע פונה רוב העולים לעיר ולא לחקלאות? מדוע עזבו כ-5,000 יהודים את ארץ-ישראל מאז כינון המאנדט? וכיוצא באלו שאלות. הרברט סמואל עמד בפרק כנגד מתקפה זו. אותו מכניזם פנימי, שגרם לו לאמץ נטייה פרו-ערבית במדיניותו בארץ-ישראל, פעל בכיוון הנגדי. משוא-הפנים של הוועדה וחוסר האיזון שנוצר מחמת דחייתו של התזכיר הציוני הפכו את סמואל למליץ-ישר של הענין הציוני, עד כדי-כך שלפעמים מתקבל הרושם שייצג בז'נבה לא את בריטניה אלא את ההסתדרות הציונית.

האווירה, פרטי השאלות והטרמינולוגיה שהשתמשו בה בוועדת-המאנדטים מעידים ללא ספק שהוועדה, או חבריה כפרטים, היו מושפעים מתעמולה אנטי-ציונית. ואין מדובר בתעמולה ערבית בלבד; ידועים לפחות שני ארגונים שפנו אל חברה-לאומים. האחד, אגודה פוליטית National Political League, שניהלה כבר שנים אחדות תעמולה אנטי-ציונית ואנטישמית בכריטניה; לרגל כינוס ועדת-המאנדטים הגישה האגודה תזכיר לחברה-הלאומים, שהיה כתוב ברוח התזכיר הערבי.⁴⁰ משרד המושבות ידע יפה שלאגודה אין משקל ציבורי והחליט להתעלם מהתזכיר, אך אין ספק שהוא הגיע לחברי ועדת-המאנדטים והותיר רושם מסוים.⁴¹

פנייה שניה באה מטעם ארגון איטלקי בשם *Unione Cattolica pro Luoghi Santi*, שתזכירו הוכן לקראת ישיבת ועדת-המאנדטים והצביע על הסכנות הצפויות לארץ-ישראל ולמקומות הקדושים מחמת העליה הציונית.⁴²

P.M.C., V Session, pp. 55-60 .38

.39 שם, עמ' 62-93.

.40 מ.א. ברודרסט אל יושב-ראש חברה-לאומים, P.R.O., F.O. 371 10106/E 11415, תאריך המסמך לא ברור.

.41 P.R.O., C.O. 733/103/1080

.42 ד. לאטס אל וייצמן, 24.10.1924, P.R.O., F.O. 371/10119/E 11143

משרד-החוץ הבריטי התערב באופן נמרץ בוואתיקן והצליח למנוע את מסירת התזכיר לוועדת-המאנדטים,⁴³ אולם בניגוד לאגודה הבריטית, היה לארגון האיטלקי גב ציבורי ממשי. איטליה היתה אז בשנותיו הראשונות של המשטר הפאשיסטי וערב "השנה הקדושה" – שנת 1925; במרוצת 1924 התנהלה פעילות ציבורית ודתית רבה – בפארלאמנט ובעיתונות – סביב האינטרסים האיטלקיים והקאתוליים בארץ-ישראל, והגיעו הדברים לידי כך, שהרב הראשי של רומא נאלץ לבקש פגישה עם אנשי משרד-החוץ האיטלקי, כדי לקבל הבטחות מרגיעות שאיטליה אינה פונה לכיוון של מדיניות אנטי-ציונית.⁴⁴

למרות זאת היה הרברט סמואל מרוצה מהדיון בוועדת-המאנדטים, בייחוד מפני שהוועדה הגבילה עצמה לדיון בביצוע סעיפי המאנדט ולא הציעה להכניס בו שינויים תוכניים או לעורר שאלות לגבי עצם חוקיותו של המאנדט.⁴⁵ למרבה הפלא, היה זה דווקא הנציג הבריטי שניסה להפנות את הדיון לכיוון זה, אולם סמואל סירב בתוקף להיכנס לוויכוח בנושא זה וביקש מלוגארד להסיר את שאלתו.⁴⁶ לווייצמן המודאג, שהמתין לסיום הדיון (שנערך בדלתיים סגורות), שיגר סמואל מכתב מרגיע והבטיח שאין לו לחשוש מן הדין-וחשבון שיוגש על-ידי הוועדה. למועצת חבר-הלאומים.⁴⁷ הבטחה זו הונחה, מן הסתם, ביסוד הדיווח האופטימי שמסר וייצמן לחבריו באכסקוטיבה לאחר שובו מז'נבה. הרוח הכללית של דבריו היתה שההסתדרות הציונית יצאה בשלום מן המבחן בוועדת-המאנדטים; לתעמולה הערבית והקאתולית הגוברת לא ייחס וייצמן חשיבות רבה, אלא העריך אותה כפועל-יוצא של המעמד המיוחד שהציונות החלה תופסת בזירה הבינלאומית.⁴⁸

ב-10 בנובמבר 1924 פירסמה "הסוכנות הטלגרפית היהודית" נוסח של מה שהיה אמור להיות הדין-וחשבון של ועדת-המאנדטים למועצת חבר-הלאומים. הדו"ח היה קורקטי, מעוגן בעובדות, והשתדל להטעים את האופי המיוחד ואת הקשיים הנובעים מן ההתחייבות הכפולה, הכרוכה במאנדט על ארץ-ישראל.

43. א. ראסל אל א. צ'מברליין, 23.12.1924, P.R.O., F.O. 371/10119/E11700.
 44. הפדרציה הציונית באיטליה אל האכסקוטיבה בלונדון, 26.11.1924, אצ"מ Z4/1047.
 ראה גם התכתבות נוספת בתיק זה.
 45. ה. סמואל אל פ. קיש, 23.11.1924, אצ"מ S25/618.
 46. דברי פרדריק לוגארד, P.M.C., V Session, p. 68.
 47. מכתב מיום 3.11.1924, אצ"מ Z4/16150.
 48. דו"ח משיבת האכסקוטיבה, 10.11.1924, אצ"מ Z4/302/11.

אולם פיסקה אחת היתה יוצאת דופן, שכן כללה ביקורת על אופי העליה היהודית לארץ-ישראל. העליה, בעיקר זו ממזרח אירופה, נאמר, מביאה לארץ-ישראל אוכלוסיה חדשה, האחווה אמנם בהתלהבות ורצון לקחת חלק בבנין הבית הלאומי, אך נעדרת הכשרה ומסורת של עבודת-כפיים ובמיוחד עבודה חקלאית, שארץ-ישראל זקוקה לה במיוחד.⁴⁹

הביקורת על העליה גרמה לתדהמה ואכזבה בהנהגה הציונית. באותה עת עדיין רבה היתה יוקרתו של חבר-הלאומים, ונקל לשער מה רב היה מפח-הנפש של הציונים כאשר אותו טריבונל בינלאומי, שאמור היה להיות נייטרלי ואובייקטיבי, הטיל דופי בעליה לארץ-ישראל – ציפור-נפשה של התנועה הציונית. מיד לאחר הפרסום המוקדם של הדין-וחשבון פתחה האכסקוטיבה הציונית במסע דיפלומטי בכמה מישורים כדי ליטול את העוקץ מהביקורת על העליה. ראשית כל פנה וייצמן אל משרד-המושבות, שאנשיו הסכימו לדון עמו רק באופן פרטי ובלתי-מחויב, הואיל ולא היה בידיהם עדיין הנוסח הרשמי של דו"ח הוועדה. לגופו של ענין, היתה תמימות דעים, שפסיקתה של ועדת-המאנדטים לגבי העליה היא חד-צדדית ושיש לתקנה.⁵⁰ תחילה דובר על תיקונים בגוף הדין-וחשבון, וייצמן אף התבקש להציע נוסח מתוקן;⁵¹ לאחר שהתברר שלא ניתן להכניס שינויים בדין-וחשבון עצמו, הוחלט שבעת מסירתו למועצת חבר-הלאומים, במושבה הקרוב בדצמבר ברומא, יסתייג הנציג הבריטי – שר-החוץ או. צ'מברליין – מנוסח הדין-וחשבון ויוסיף כמה משפטים חיוביים על העליה היהודית.⁵² בד-בבד עם הפנייה למשרד המושבות, פנה וייצמן אל הנציג הבריטי בוועדת-המאנדטים, פ. לוגארד, ואל מנהל מחלקת המאנדטים של החבר, ו. רפארד. הוא שיכנע את לוגארד לפנות לרפארד בהצעת שינויים בדין-וחשבון,⁵³ אך רפארד, שקיבל מכתב ארוך ופתטי מוייצמן,⁵⁴ סירב לדון עם הציונים על הנוסח בהסתמכו על כך שהדין-וחשבון הגיע לידם שלא כדין.⁵⁵ לגופו של ענין, טען שהנוסח אושר בטיוטה, הן על-ידי ועדת-המאנדטים והן על-ידי הנציב העליון, וכי לא ניתן עתה לשנותו.⁵⁶

49. Jewish Telegraphic Agency, Bulletin, 10.11.1924

50. ג'. שקבורו אל סמואל, 20.12.1924, P.R.O., C.O. 733/79/52979

51. וייצמן אל שקבורו, 13.11.1924, ג"ו.

52. ל. אמרי אל סמואל, 2.12.1924, P.R.O., C.O. 733/85/56829

53. ג'. שקבורו אל סמואל, 20.11.1924, P.R.O., C.O. 733/79/52979

54. 15.11.1924, ג"ו. וייצמן שיגר מכתב גם אל מזכירות חבר-הלאומים, 17.11.1924, ג"ו.

55. רפארד אל וייצמן, 18.11.1924, P.R.O., C.O. 733/85/56829

56. רפארד אל לוגארד, 18.11.1924, שם.

המערכה הדיפלומטית התרחבה והקיפה את המדינות החברות בוועדת-המאנדטים. מנהיגים ציוניים בהולאנד, בלגיה וצ'כוסלובקיה התבקשו לפנות אל משרד-החוץ שלהם ולהסביר את העמדה הציונית.⁵⁷ תשומת-לב מיוחדת הוקדשה לשוודיה, שנציגה היה אמור להיות המדווח (Rapporteur) מטעם ועדת-המאנדטים למועצת חברת-הלאומים, ונשלח לשם שליח מטעם האכסוקטיבה – ו. יעקובסון.⁵⁸ שיאה של אותה מערכה דיפלומטית צריכה היתה להיות נסיעתם של וייצמן וסוקולוב לרומא לקראת ישיבת מועצת חברת-הלאומים, אך כאן התערב משרד-המושבות, שהודיע להנהלה הציונית כי הפעלתנות הדיפלומטית שלהם – נזקה מרובה מתועלתה, ולפיכך הוחלט לשים לה קץ ולבטל את הנסיעה לרומא.⁵⁹

דו"ח ועדת המאנדטים הוסיף נדבך למערכת היחסים האמביוולנטיים בין הציונים ובין הרברט סמואל. למן פרסום הדו"ח רווחה בקרב הציונים הדעה, שהנציב העליון היה אחראי לביקורת שמתחה הוועדה על העליה, או לפחות, שלא עשה די למנוע אותה בעת שטיוטת הדו"ח הוגשה לעיונו.⁶⁰ סמואל דחה את הטענות בקבעו שהדו"ח הוגש לעיונו לאחר שאושר על-ידי הוועדה ואחדים מחבריה כבר היו חתומים עליו; איש לא ביקש את הסכמתו לתוכן הדברים, וממילא לא נתנה. הוא יעיץ לציונים, שלא לייחס חשיבות-יתר לקטע שדן בעליה, והטעים שמן הדין-וחשבון בכללו מצטיירת תמונה חיובית של הבית הלאומי.⁶¹

דברים אלה לא היו מדויקים במלואם. אמנם לא היתה לסמואל יד בחיבור הדין-וחשבון, אשר הוכן על-ידי רפארד, על-פי ההנחיות של ועדת-המאנדטים, והקטע על העליה משקף, ככל שאפשר להסיק מהפרוטוקול של

57. וייצמן אל יעקובוס קאן, 21.11.1924, ג"ו: אל לודוויק זינגר, 21.11.1924, שם: אל ז'אן פישר, 27.11.1924, אצ"מ A37/52. התגובות שהתקבלו היו מנומסות וסתמיות, ראה זינגר אל וייצמן, 5.12.1924, ג"ו: התכתבות של פישר עם משרד החוץ הבלגי, 3-4.12.1924, אצ"מ A37/52.

58. היה זה המגע הראשון של שר-החוץ השוודי אונדן עם הציונות. תגובתו היתה קריירה (ראה יעקובסון אל ד. פארבשטיין 8.12.1924, אצ"מ KH1/63I); בשנים הגורליות של 1947-1948 החזיק אונדן שוב במשרת שר-החוץ וגם אז לא הראה התלהבות לענין הציוני.

59. תרשומת של שקבורו, 27.11.1924, P.R.O., C.O.733/85/56829. וייצמן אל יעקובסון, 3.12.1924, אצ"מ KH1/63I.

60. וייצמן אל קיש וואן-פריזלנד, 13.11.1924, אצ"מ S25/746.

61. ראיון של קיש עם הנציב העליון, 23.1.1924, אצ"מ Z4/16150; סמואל אל וייצמן, 28.11.1924, שם.

ועדת-המאנדטים, הנחיה ספציפית של יושב-ראש הוועדה תיאודולי.⁶² תרם לזה גם משפט-קדום שאימץ רפארד, ביחס לסיכויי המאנדט, שבא לביטוי כבר ב-1921; וכבר אז מתח ביקורת על האיכות האנושית הירודה של העולים.⁶³ מאידך, ניתנה בידי סמואל אפשרות להכניס שינויים בדו"ח בשעה שהטיטה הוגשה לו לעיון, והוא אף ניצל אותה בבקשו להשמיט ביטוי מסוים שנימתו נראתה פוגעת. עם זאת, היתה האפשרות לשנות מוגבלת, כיון שמפאת לחץ הזמן שבו עמדה הוועדה, הוגשה הטיטה לסמואל בהיותה כבר בתהליך ההדפסה.⁶⁴

הפרשה באה לסיומה במושב השלושים ושניים של מועצת חברי-הלאומים ברומא בראשית דצמבר. לאחר שהוגש הדין-וחשבון של ועדת-המאנדטים, נטל שר-החוץ הבריטי, או. צ'מברליין, את רשות הדיבור ובסמכו ידיו על הדו"ח בכללו, הטעים שהקטע המתיחס לעולים היהודים גרם להם עוול, לפי שהתעלם מהישגיהם בשנים האחרונות. מקצת העולים, הוסיף, מגיעים לארץ-ישראל עם הכשרה חקלאית ומקצתם מגלים הסתגלות טובה לעבודה החקלאית, ועדות לכך – הצלחותיהם של הישובים החדשים שהוקמו בארץ-ישראל.⁶⁵ לאחר שסיים את דבריו, אישרה מועצת חברי-הלאומים את דו"ח ועדת-המאנדטים.

הדיון בוועדת-המאנדטים פתח זירה חדשה לפני ההתמודדות המשולשת בין הציונים, הערבים והבריטים בארץ-ישראל. הגישה הערבית היתה שיגרתית. התזכיר שהכינו היה כה אקסטרווגנטי בדרישותיו, ורצוף אי-דיוקים רבים כל כך, עד שאמינותו נפגמה, ובעטיו הפך הרברט סמואל למליץ-יושר ציוני במהלך הדיון בוועדה. זאת ועוד: ועדת המאנדטים היתה מוגבלת מכוח כתב-הסמכות שלה, לדיון באופן הביצוע של תקנות המאנדט. שאלות הקשורות במהות התקנות, מידת הצורך שבמאנדט והתאמתו לרעיון הכללי של ההגדרה העצמית של העמים, היו מחוץ לתחום הסמכויות של הוועדה. מאחר שטענות הערבים התמקדו דווקא בנושאים אלה, היתה ועדת-המאנדטים מבחינתם זירה משנית בחשיבותה.

ואילו לציונים, שקבלו בעיקר על כי תקנות המאנדט אינן מתבצעות כראוי, זימן הדיון בוועדת-המאנדטים הזדמנות טובה לפעולה מדינית. להוותה, עשתה ההסתדרות הציונית בפרשה זאת את כל הטעויות האפשריות: התזכיר

62. P.M.C., V Session, p. 119.

63. דו"ח של שטיין על שיחה עם רפארד, 24.11.1921, אצ"מ A18/43/4.

64. מברק רפארד אל קית-רואץ', 25.11.1924, P.R.O., C.O. 733/85/56829.

65. League of Nations, Council, 32nd Session, P.V.6/1, אצ"מ S25/644.

הציוני לא העלה דרישות וטענות; הוא לא הוגש כחוק, ולפיכך לא התקבל על-ידי ועדת-המאנדטים; לא קוים קשר הדוק עם מוסדות חבר-הלאומים בז'נבה והנוכחות הציונית לא הורגשה שם. לאחר שפורסם הדיון-וחשבון של הוועדה היתה התגובה הציונית בהולה ומופרזת. דווקא וייצמן, שהתריס כנגד מנהיגים ציוניים רבים, שהם מייחסים חשיבות מוגזמת לפוליטיקה חיצונית, וטען שביחסים עם בריטניה יש לשמור על קור-רוח והדרת-פנים, איבד את חוש המידה ויזם פעילות מדינית מיותרת. מיד לאחר פרסום הדו"ח ופנייתו הראשונה של וייצמן למשרד-המושבות, הכירו הבריטים בחוסר-האיזון של הדיון-וחשבון ומצאו דרך לתקן את המעוות. כל המערכה המדינית שיזמה ההסתדרות הציונית לאחר מכן היתה בבחינת התפרצות לדלת פתוחה. ההסתדרות הציונית הסיקה את הלקחים מפרשה זאת. באמצע 1925 הוקם בז'נבה משרד קישור ציוני שבראשו הועמד המדינאי הציוני הבכיר ו. יעקובסון.⁶⁶ המשרד קיים קשר מתמיד עם ועדת-המאנדטים ועם רשויות אחרות של חבר-הלאומים, ופקח עין על הדיונים השנתיים בנושא ארץ-ישראל. דיונים אלה התנהלו מאז 1925 בצורה סדירה ושיגרתית. התזכירים הציוניים הוגשו במועד – באמצעות הנציב העליון⁶⁷ ותוכנם התייחס לכיצוע תקנות המאנדט. התזכיר שהוגש ב-1925 היה כבר שונה מזה של 1924. הוא הוכן בקפידה, תוך התיעצות עם ההנהלה הציונית בארץ-ישראל, לונה במכתב, שכלל תביעות ספציפיות מממשלת המאנדט בתחום סיוע הממשלה לחינוך היהודי והקצאת קרקעות המדינה להתישבות יהודית.⁶⁸ מכאן ואילך הלכה וגברה הנימה הביקורתית של התזכירים הציוניים, בד-בבד עם תהליך הסתלקותה של בריטניה מההתחייבויות הכלולות במאנדט. השאלה, באיזו מידה השכילה ההסתדרות הציונית להשתמש בוועדת המאנדטים לשם סיכול מגמה זו ראויה לדיון מיוחד.

66. המנהיג הציוני הוותיק ויקטור יעקובסון היה חסר תפקיד מוגדר בתנועה, והמינוי גם בא לפתור בעיה זו. יעקובסון עמד בראש המשרד בז'נבה עד מותו ב-1935.

67. שטיין, שיוקרתו האישית הן כמשפטן ממולח והן כמוזכר המדיני של האכסקוטיבה נפגעה עקב דחיית התזכיר הציוני ב-1924, הוסיף לנהל התכתבות ממושכת עם מזכירות ועדת המאנדטים ועם משרד-המושבות במטרה להצדיק את צורת הגשת התזכיר (ראה התכתבות באצ"מ, Z4/1781; וייצמן אל הנציב העליון, 1.9.1925, ג"ו; מכתב זה חובר למעשה על-ידי שטיין). משרד-המושבות עמד בתוקף על הגשת התזכירים באמצעות הנציב העליון (ראה תרשומת של יאנג, אוגוסט 1925, P.R.O., C.O. 733/84/48754).

68. *The Establishment in Palestine of the Jewish National Home. Memorandum Submitted by the Z[ionist] O[rganisation] to the Secretary-General of the League of Nations, October 1925*; וייצמן אל הנציב העליון, 1.9.1924, ג"ו.

